

Каленіченко О. М.

Доктор філологічних наук,
професор кафедри театрознавства,
ХНУМ імені І. П. Котляревського
onkalenich@ukr.net
ORCID 0000-0002-2412-9154

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

(НА МАТЕРІАЛІ ДРАМАТИЧНОЇ ПОЕМИ «НА ПОЛІ КРОВІ»
ТА ДРАМАТИЧНОГО ЕТЮДУ «ЙОГАННА, ЖІНКА ХУСОВА»)

Ще у 1927 році Євген Ненадкевич відзначав, що «на протязі кількох років, починаючи з 1905, вийшло два значніших твори про Юду»: «1907 р. — повість Л. Андреева: «Иуда Искариот»; 1908 — російський переклад повісті-поєми шведського письменника Тора Гедберга «Иуда». Далі науковець продовжував: «Український тодішній читач напевне мав у пам'яті своїй Андреева і Гедберга і сприймав Лесину драму на тлі їхніх творів». Але якщо «в Андреева зрада — психологічний експеримент, пророблений Юдою, щоб перевіритися самому і всьому світові показати, що його правда вища за Ісусову, та відновити таким засобом свою особисту і громадську гідність і довести, що він, об'єкт зневаги й презирства, вищий за всіх людей», то концепція Гедберга була пов'язана з «індивідуальною психологічною драмою з притаманними їй смутком і самотністю». А «загадку зради» Лесиного Юди Євген Ненадкевич вбачав «в класовій психології» (Ненадкевич, 2006).

Михайло Кудрявцев в дисертації «Драма ідей в українській новітній літературі» вбачав «морально-етичну ідею» драматичної поеми «На полі крові» «суголосно християнським ідеалам»: «полемізуючи не тільки з Леонідом Андреевим, але й багатьма іншими письменниками, котрі по-різному модифікували євангельський мотив, Леся Українка розвінчувала ренегатство і зрадництво, користоловство в усіх його проявах, в логічних сучасних алюзіях вбачається тут гостре викриття ідейно-політичних конформізмів, політики заради вигоди, заради самоствердження» (Кудрявцев, 1997: 11).

Якщо літературознавці побачили якісь перегуки між андреевським оповіданням «Юда Искариот» і Лесиною драматичною поемою

«На полі крові» (1909), то драматичний етюд Лесі Українки «Йоганна, жінка Хусова» (1909) ще не зіставлявся з творами Л. Андреева.

На наш погляд, можна виявити не тільки співвідносини між андреевським «Юдою Іскаріотом» та Лесиним «На полі крові», але і андреевським «Бен-Товітом» (1905) та Лесиним етюдом «Йоганна, жінка Хусова». Ці зв'язки, безумовно, є, і вони більш глибокі і цікаві, ніж ті, що поки виявили вчені, бо не тільки твори Андреева (Московкина, 2005: 136), а і Лесі Українки належать до неоміфологічних.

Зазначимо, що «першою» сюжетно-образною художньою реальністю неоміфологічних творів «виявляється, як правило, сучасність або історія», а «в ролі “шифру”, який розкриває значення зображуваного, виступають» міфи і «“вічні” твори світової літератури ...; все це забезпечує множинність значень образів і ситуацій “неоміфологічного” тексту» (Минц, 1979) (Тут і далі переклад наш — О.К.).

Аналіз показує, що ці риси неоміфологічного твору притаманні і драматичним творам Лесі Українки.

Спочатку розглянемо взаємні зв'язки між оповіданням Андреева «Бен-Товіт» і драматичним етюдом Лесі Українки «Йоганна, жінка Хусова».

Письменник в «Бен-Товіті» застосовує прийом «остранення». Так, герой в день розп'яття Христа, з одного боку, вперше чує про Ісуса з Назарета і його чудових зціленнях, а з іншого — у нього нестерпно болять зуби, і тому всі інші події він сприймає як «дурниці». І саме через сприйняття такої людини Андреев відтворює хресний хід і розп'яття Ісуса.

Разом з тим, як не парадоксально це звучить, зубний біль Бен-Товіта, поза сумнівом, пов'язаний з муками Христа. Л. Андреев не згадує про події, що відбуваються в Єрусалимі, проте їх можна порівняти з проявами зубного болю у героя «в той страшний день, коли здійснилася світова несправедливість...» (Андреев, 1990, т.1: 555).

Страждаючи сам, герой не може зрозуміти страждання інших і виразити своє співчуття. Проте він і не супроводжує Ісуса на Голгофу в озлоблено налаштованому натовпі. Може бути, тому дуже швидко виконується його бажання: «Хай би Він зцілив ось мій зубний біль». «... Йому вдалося заснути. А коли він прокинувся, біль майже зник, і лише на правій щелепі роздувся невеликий флюс, настільки невеликий, що його ледве можна було помітити» (Андреев, 1990, т.1: 557).

Проте і тепер цій «добрій і хорошій людині, що не любила несправедливості» (Андреев, 1990, т.1: 555), не дано, зіставивши події, від-

крити для себе суть того, що відбувається, а дріб'язкові обивательські інтереси і егоїзм замикають його на своїй власній персоні.

Лесь Українка у своїй драматичній поемі теж використовує прийом «остранення».

Персонаж поеми Марція «недавно, сеї весни» була «з мужем у Єрусалимі». Жінка розповідає, що вона

... з нудів гинула у тому місті!

Знічев'я навіть згодилась дивитись

на те видовисько, як розпинали

якихсь там трьох злочинців (Українка, 2006).

Як і Бен-Товіт, Марція не знає, хто такий Ісус Христос. І сцену страти вона сприймає як «просто бешкет», тому що

хоч, правда, я спізнилася на те,

як саме до хрестів їх прибивали,

застала вже, як висіли й конали.

Було людей при тому небагато, –

само простацтво; плакали, кричали.

То не видовисько... (Українка, 2006).

Зрозуміло, що таку оцінку побаченому може дати тільки римлянка, яка не розуміє, кого було розп'ято на хресті саме у цей день, і яка звикла до інших розваг у Римі.

Нагадаємо, що її чоловік, Публій, питає у Хуси:

... Чим ви бавите народ?

Ні гладіаторських боїв, ні цирку,

ані театру навіть! Вряди-годи

когось там розіпнуть — ото і все? (Українка, 2006).

Але Лесь Українку цікавить не стільки образ Марції, скільки образ Йоганни, дружини Хусової, та її душевні переживання.

Йоганна, почувши слово Христа, послідувала за ним тому, що

Він світ новий словами відкривав!

Світ правди, і добра, й любові, й волі... (Українка, 2006).

Проповідь Христа наклала певний відбиток на молоду жінку — вона з чоловіком говорить з гідністю і мужньо, на його безпідставні підозри відповідає «поглядом проймаючого докору».

Йоганні, яка постійно супроводжувала Ісуса разом з його учнями, випадає на долю і пережити розп'яття Учителя на Голгофі. Але про це читач/глядач дізнається завдяки спогадам Марції, яка серед гурту послідовників Христа вгледіла жінку «з таким волоссям, — але ж точнісінько! — як от у тебе», тобто Йоганну.

Бачачи страждання Учителя на хресті, Йоганна впадає у відчай. Вона не плаче і не кричить, як інші, але спочатку лежить

... ницьма, розпростершись долі,

немов без пам'яті, ...

і всю її — волосся покривало,

як мідяним щитом (Українка, 2006).

Почувши крик Христа, вона починає

... волосся рвати,

без крику, без ридання, так як мичку,

мов їй і не боліло. Скрізь навколо

його розносив вітер... (Українка, 2006).

Але Марції невтямки, що можна так переживати страту одного «злочинців». Її тільки дивує, чому

... ті люди вроди не шанують!

І що за дикий звичай — виявляти

так неподобно тугу? (Українка, 2006).

Йоганні ж і вдруге доводиться пережити страшні години відходу Вчителя з життя, чуючи зневажливу оповідь Марції про побачене на Голгофі.

На це вказують ремарки, які уточнюють стан героїні під час розповіді Марції: «Йоганна відхилилась і закрила очі з виразом глибокого страждання», «Йоганна тремтячими руками бере чарку і випиває ліки», Йоганна відповідає «слабким голосом», Йоганна «знов має мучений вираз», Йоганна «робить зусилля й гамує свою муку» (Українка, 2006).

Якщо для Йоганни смерть Учителя — це смерть найдорожчої людини в світі, то Марції

...дивно, як тут всі бояться крові

і всяких мук! Згадати — зараз млости! (Українка, 2006).

Зрозуміло, що для Лесі Українки важливо розкрити психологію однієї з послідовниць Христа, Йоганни. Причому авторка показує, що біль від втрати Учителя не вщухає в її серці протягом кількох місяців, настільки героїня перейнялася ідеями Христа.

Взаємозв'язок «Юди Іскаріота» та «На полі крові» більш складний, тому що Леся Українка вводить у свою драму основні ключові моменти, які позначив у своєму оповіданні Л. Андреев.

Наведемо кілька знакових прикладів, але відразу відзначимо, що перегуки між текстами не випадкові, а вводяться авторкою «в текст поетично усвідомлено», «з установкою на їх впізнання читачем» (Минц, 1979).

Ось текст Євангелія від Матфея: «Проходячи ж біля моря Галилейського, Він побачив двох братів: Симона, що звався Петром, і Андрія, брата його, які закидали сіті в море, бо вони були рибалками.

Та й каже їм: ідіть за Мною, і зроблю вас ловцями людей» (Мф. 4:18-19).

У Андреева читаємо: «В наші сіті трапляються ще й не такі потвори, а при їжі-то вони і є найсмачніші» (Андреев, 1990, т.2: 213).

А ось у Лесі Українки:

Отож! отож! Се й був той ятірець,
куди він людські душі, наче рибу,
ловив...(Українка, 2006).

Тільки в Євангелії від Йоана написано: «Сказав же так не тому, що піклувався про бідних, але тому, що був злодій: із скарбнички, яку тримав при собі, крав те, що туди вкидувано» (Йн. 12:6).

У Андреева в оповіданні дається тільки констатація цього факту: «Юда приховав кілька динаріїв, і це відкрилося завдяки Фомі, який бачив випадково, скільки було дано грошей. Можна було припустити, що це вже не в перший раз Юда здійснює крадіжку, і всі обурились» (Андреев, 1990, т.2: 227).

Лесья Українка загострює цю рису характеру Юди, причому її герой сам дає оцінку своїм діям:

Се правда, я глядів у них скарбони, –
бо я вважався більш «від сього світу»,
ніж тії чисті душі, — та зайняти
для себе я не смів нічого з неї,
бо зараз, мов тавро, поклали: «Злодій!» <...>
Хотів би знати я, що б ти зробив,
якби тобі текли крізь пальці гроші
і розтікалися по всіх усядах,
лишаючи тобі сухі долоні –
і так щодня! (Українка, 2006).

В Євангеліях від Матфея (Мф. 20:20-21) і Марка (Мк. 10:35-37) говориться про те, що учні Христа, Яків і Йоан, вважаючи, що Учитель «підє на царство, а не на хрест і смерть» (Толкование, 2020) почали висловлювати своє бажання сісти праворуч і ліворуч від Нього у Його славі.

В своєму оповіданні Андреев розлого розписує діалоги Юди з Йоаном і Петром, які мріють бути першими «біля Христа в його небесному царстві»: «І в той же самий день і з таким же питанням звернувся

до Юди Петро Симонов. Але, боячись, що гучний голос його буде почутий іншими, відвів Юду в найдальший кут, за будинок.

— Так як же ти думаєш? — тривожно питав він. — Ти розумний, тебе за розум сам вчитель хвалить, і ти скажеш правду.

— Звичайно, ти, — без коливання відповів Іскаріот; і Петро з обуренням вигукнув:

— Я йому говорив!

— Але, звичайно, і там він прагнутиме відняти у тебе перше місце.

— Звичайно!

— Але що він може зробити, коли місце вже буде зайнято тобою? Адже ти перший підеш туди з Ісусом? Ти не залишиш його одного? Хіба не тебе назвав він — камінь?

Петро поклав руку на плече Юди і гаряче сказав:

— Говорю тобі, Юда, ти найрозумніший з нас. <...> Але тільки і тобі, — Петро загрозово підняв руку, — не віддам я свого місця біля Ісуса, ні на землі, ні там! Чуєш!» (Андреев, 1990, т.2: 231).

Леся Українка, з одного боку, орієнтується на текст Нового Заповіту, а з іншого — викриває обмежений світогляд свого героя, який мріяв опинитися в «гурті... обранців, щасливих, радісних», яким «служують народи всього світу залюбки», і який не зрозумів вчення Учителя. Тому для нього

Не царство боже, ні — скоріше пекло
було у тім гурті! Яка там заздрість,
ти й здумати не можеш! Кожен важив
на перше місце побіля Мессії,
на перше, не інакше! І для того
терпів усю зневагу, все приймав (Українка, 2006).

Разом із тим Леся Українка тільки позначає ситуацію, яка вже була добре розписана до неї Андреевим, тобто можна сказати, що це і репліка поетеси в заочному діалозі з письменником Срібного століття про можливість створення неоміфу про Юду, і усвідомлена гра з його текстом.

У всіх Євангеліях можна прочитати, що «Юда ... Іскаріотський, один з дванадцятьох, пішов до первосвящеників, щоб видати його їм.

Вони, почувши це, зраділи й обіцяли дати йому гроші» (Мк. 14:10-11).

Відштовхуючись від скупих слів біблійного тексту, Андреев продовжує творити свій міф у великому за обсягом діалозі Юди з первосвящеником Анною: «З тією ж тихою радістю Анна байдуже вимовив:

— Якщо не хочеш, то йди. Ми знайдемо людину, яка продасть дешевше.

І, точно торговці старим платтям, які на брудній площі перекидають з рук на руки непридатне дрантя, кричать, присягаються і сваряться, вони вступили в гарячий і скажений торг. Упиваючись дивним захопленням, бігаючи, ..., кричачи, Юда по пальцях складав належну ціну тому, кого він продає.

— А то, що він добрий і зціляє хворих, це так вже нічого і не коштує, по-вашому? А? Ні, ви скажіть, як чесна людина! <...>

— А то, що він гарний і молодий, — як нарцис саронський, як лілія долини? А? Це нічого не коштує? Ви, мабуть, скажете, що він старий і нікуди не придатний, що Юда продає вам старого півня? А? <...>

— Тридцять срібників! Адже це одного обола не виходить за краплю крові! Половина обола не виходить за сльозу! Чверть обола за стогін! А крики! А судоми! А за те, щоб його серце зупинилося? А за те, щоб закрилися його очі? Це дарма? — волав Іскаріот, наступаючи на первосвященника...

— За все! За все! — задихався Анна» (Андреев, 1990, т.2: 236).

Безумовно, письменник наділяє свого героя свідомістю сучасної йому людини, яка живе на межі ХІХ — ХХ століть. Леся Українка не забуває, що її Юда — селянин, тому він розповідає про свою продаж Христа, звертаючись до порівнянь, йому звичних, буденних:

Так само продають їх, як і все,
як гуси, як худобу: поторгують
і вдарять по руках. Ти ж думав як?
А потім з рук у руки віддають їх
тому, хто купить. От і все. Не бачив? (Українка, 2006).

Звернемо увагу на те, що Леся Українка не проходить навіть повз таку деталь в тексті Андреева, якої, до речі, немає в Новому Заповіті, як зізнання Юди в тому, що він любить Христа.

Ось як розписує це Андреев: «Петро перелякано і радісно прошепотів:

— Я думаю, що він — син бога живого.

— Навіщо ж ти питаєш? Що може тобі сказати Юда, у якого батько козел!

— Але ти його любиш? Ти неначе нікого не любиш, Юда.

З тією ж дивною злістю Іскаріот кинув уривчasto і різко:

— Люблю» (Андреев, 1990, т.2: 217).

А ось репліка Лесиною Юди:

— А може ж, я таки його любив? (Українка, 2006).

Як і у Андреева, фінал твору Лесі Українки — відкритий.

Тому зраду Юди можна трактувати і за класиками. Нагадаю, що в пасхальному переказі М.Є. Салтикова-Щедріна «Христова ніч» (1886) вноситься вирок Юді як зраднику, якому немає прощення. У цьому випадку можна сказати, що прочанин стає рупором ідей Лесі Українки.

І як вчинок людини, яка образилась на весь світ, бо, як вважає Юда, його обдурили, тому він хоче хоч щось повернути з минулого, а турбота про землю це те, що героєм вмів і добре робив.

І, як здається, фінал має ще одне трактування. Юда залишається жити після зради тому, що йому за життя треба перетягнути свій хрест провини перед Ісусом Христом.

Як бачимо, Леся Українка, відштовхуючись від прози Андреева, кілька разів вступає в заочний діалог — поєдинок з письменником Срібного століття, з одного боку, нагадуючи читачам про відомі твори сучасної їм світової літератури, а з іншого — демонструючи, що прочитань однієї і тієї ж неоміфологічної або біблійної ситуації може бути значно більше, ніж одна. Разом з тим «орієнтованість ... неоміфологічних текстів» Лесі Українки «на традицію нічого спільного не має з питаннями про художницьку самобутність / несамобутність твору, його наслідуваності / оригінальності» (Мици, 1976).

REFERENCES

1. Andreev, L. (1990). *Sobranie sochinenij* [Collected Works]. (Vols. 1-6). Moscow: Fiction.
2. Kudriavtsev, M.H. (1997). *Drama idei v ukrainskii novitnii literaturi* [Drama of ideas in the latest Ukrainian literature]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv.
3. Mints Z.G., (1979). *O nekotorykh «neomifologicheskikh» tekstakh v tvorchestve russkikh simvolistov* [About some “neo-mythological” texts in the works of Russian Symbolists]. Retrieved from <http://www.ruthenia.ru/mints/papers/neomifologich.html>
4. Moskovkina, I.I. (2005). *Mezhdu «pro» i «contra»: koordinaty khudozhestvennogo mira Leonida Andreeva* [Between “pro” and “contra”: coordinates of Leonid Andreev's art world]. Kharkov: KhNU V.N. Karazin.
5. Nenadkevych, Ye. (2006). *Na poli krovi* [On the field of blood] *Entsyklopediia zhyttia i tvorchosti Lesi Ukrainky*. Retrieved from <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/BloodField.html>

6. Tolkovaniya Svyashhennogo Pisaniya (2020) [Interpretations of Scripture] Retrieved from <http://bible.optina.ru/new:mk:10:35>

7. Ukrainka, Lesya (2006). *Dramatychni tvory [Dramatic works] Entsyklopediia zhyttia i tvorchosti Lesi Ukrainky*. Retrieved from <https://www.l-ukrainka.name/uk/Dramas.html>

Трегубов Д. Г.

Кандидат технічних наук, доцент,
Національний університет цивільного захисту України
cxxttregubov1970@nuczu.edu.ua
ORCID 0000-0003-1821-822X

Трегубова І. М.

Керівник гуртка-методист,
КЗ «Центр дитячої та юнацької творчості №1 ХМР»
tregubova0606@gmail.com
ORCID 0000-0002-0787-8882

Трегубова Ф. Д.

Студентка Харківської державної академії культури
flora2003tregubova@gmail.com
ORCID 0000-0003-2497-7396

АРХАЇЧНІ ВИТОКИ ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЗА АНАЛІЗОМ ЗРОБЛЕНИХ НЕЮ ФОЛЬКЛОРНИХ ЗАПИСІВ

Драматургія серед усього обсягу творчості Лесі Українки посідає найбільш значне місце. Але на відміну від концепції «побутового театру», яка переважала на той час, ця робота більш схилилась до європейського мистецтва. Значною мірою драматургія Лесі Українки спиралась на біблейські сюжети з філософським переосмисленням власного життєвого досвіду. Але не меншою мірою основою реалізованих творчих ідей були українські фольклорні мотиви. Про це свідчить апогей літературної спадщини — драма «Лісова пісня». Не меншою мірою знайомство з фольклором вплинуло й на написання творів із історичним підґрунтям, наприклад, драма «Бояриня», де переосмислю-